

Het Schildehof: een door de natuur ingenomen kasteeldomein

Marieke Jaenen en Robin Engels

Het kasteeldomein Schildehof aan de Schijnvallei in Schilde kende sinds de 16de eeuw een rijke geschiedenis met achtereenvolgende eigenaars, die het domein steeds groter en imposanter maakten. In 1924 verliet de laatste bewoner het kasteeldomein en in 1951 werd het ondertussen erg verwaarloosde domein verkocht. Grote delen van het park werden verkaveld en het prachtige kasteel zelf werd op de kelders na met de grond gelijk gemaakt. De gemeente Schilde kocht het park en het overblijvende gebouwenbestand met de ruïnes van enkele bruggen, de Venustempel en het onafgewerkte kuuroord Bobines-les-Bains. Het werd gebruikt als gemeentepark en zelfs enkele jaren als stortplaats. Rond 1971 groeide de interesse voor het park en het wordt thans door verschillende verenigingen gebruikt. Vandaag is het domein volledig begroeid met heesters en bomen en heeft de natuur haar plaats herwonnen op de bouwkundige relictten. De gemeente Schilde wil het park en haar erfgoed herwaarderen en nam het initiatief om een masterplan op te stellen de toekomstige ontwikkeling en beheer.

Van bronnen tot tekst

De gemeente nam in 2010 het initiatief om een multidisciplinair team aan te stellen om een masterplan op te maken voor het behoud, het beheer en de herbestemming van het cultuurhistorische park en zijn bouwkundige relictten. De opdracht omvatte de ontwikkeling van een visie over de toekomst van het park en een plan van aanpak voor het beheer op korte en lange termijn. In dit kader werd een tuin- en bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd waarvan dit artikel een weerslag is (1). Het werd hoofdzakelijk opgemaakt aan de hand van literatuuronderzoek, archivalische en iconografische bronnen en bezoeken aan het domein. De studie werd chronologisch opgebouwd rond vijf historische periodes: 16de tot begin 18de eeuw, 1723-1756, 1764-1850, 1871-1923 en 1924-1971.

Voor de eerste en de derde periode werden er niet zoveel bronnen gevonden waardoor er voornamelijk beroep werd gedaan op iconografische bronnen zoals kaarten, bouwplannen en foto's en op de publicatie van Alfons Bousse over de geschiedenis van Schilde (2). De bouwgeschiedenis van de tweede periode was daarentegen rijkelijk gedocumenteerd en terug te vinden in het archief van de familie van de Werve en de Schilde, bewaard in het Rijksarchief van Antwerpen. Dit archief bezit een kaartenboek *Cartes géographiques des terres, bois, plantis, viviers, et biens appartenants à Mess. Paul Jacques baron de Cloots et de Schilde*, opgemaakt door Pierre Philippe Ricquier in 1723, plannen van Van Bourscheit en documenten over de werklieden, bouw en afwerking van het kasteel (3). De bronnen voor de vierde en vijfde periode zijn grotendeels afkomstig uit het archief van de

Heemkundige kring Scilla, met veel foto's en prentbriefkaarten van het Schildehof en een gedeelte van het archief van baron Henri uit de periode 1871-1893. Verder bewaart het gemeentearchief van Schilde veel kaartmateriaal uit de 18de en 19de eeuw, dat belangrijke informatie opleverde voor de opmaak van de tuingeschiedenis.

HOF TEN BROECK WORDT SCHILDEHOF (16de-18de eeuw)

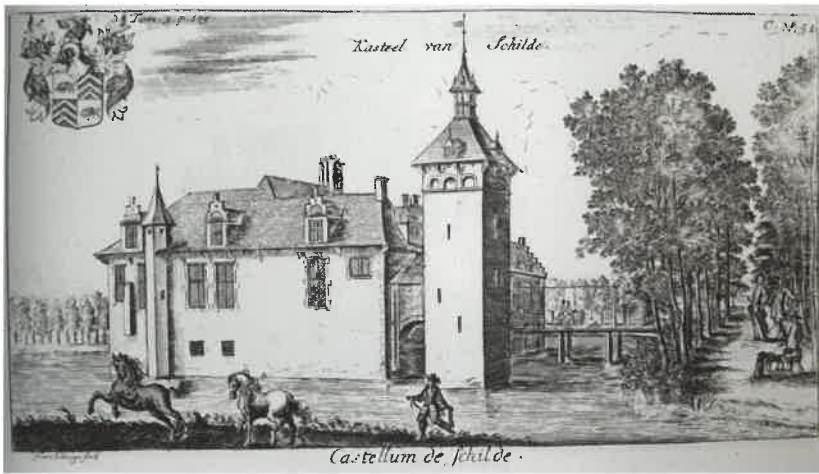
In de vroege middeleeuwen was het land aan het Schijn moerassig en werd begonnen met drainage voor het verkrijgen van goede weidegronden. Deze gronden waren enerzijds de beste grasweiden en anderzijds interessante grond waar verschillende rijke families een landgoed of lusthof op lieten bouwen. Zo ontstond ook het Hof ten Broecke, waar de families de Drake's, de Wijnegems en de Berchems in de 15de en 16de eeuw vermoedelijk een lusthof uitbouwden met op het omwalde opperhof een woning met toren en op het neerhof een woning, schuur en stallingen (4). In de eerste helft van de 16de eeuw was Alvarao D'Almaras eigenaar van Hof ten Broecke. Hij verkocht het in 1545 aan zijn schoonbroer Willem van de Werve: *"te wetene eerst een steenen huys met eenen torre rontsomme, omwatert ende vuyten watere gefondeert genaemt 't hoff ten broucke, gestaen ende gelegen onder*

Schilde, metten nederhove ende huysinge daer toe behoorende" (5). Van de Werve breidde zijn domein uit door de weide Hertsenbeemd gelegen onder Wijnegem te ruilen met drie percelen in Schilde van Melchior Charles, stadsgriffier van Antwerpen. In 1559 verpandde de hertog van Brabant, koning van Spanje, Filips II de heerlijkheid Schilde, zodat Hof ten Broecke de zetel van de heerlijkheid van Schilde werd. De oudste zoon van Willem, Filips van de Werve (†1566), volgde hem op als eigenaar van de heerlijkheid Schilde (6). Hoe het kasteel en de tuin er toen uitzagen is niet geweten. De enige beschrijving van het kasteel en domein uit de 16de eeuw werd in verband met schulden op 18 augustus 1598 opgemaakt: *"in de sale, boven op de solders, in de neercamer op de rechte sijde in 't incomen, in de garde robbe daerneffens, in de keuken, int cleyn keuckentken daerneffens, in de camer beneffens de keucken, int cleyn camercken daerneffens, in de grootte salette, in de caemer naast de salette, in 't camerken soo men naer den Thoren gaet, in de gaeldereye in de brouwery beneden thuis opt nederhoff"* (7). Het kasteel zelf bestond toen uit één bouwlaag met een zolder en een kelder (8).

In 1643 verkocht Anna van de Werve zeven jaar voor haar dood het kasteel en het domein aan Michiel van Cauwenberghe en zijn vrouw Maria de Lattre. Van Cauwenberghe huurde op hetzelfde

Gezicht op de grondvesten van het voormalige kasteel (foto O. Pauwels)

eigenlijk los van het kasteel op een eigen fundering. Het kasteel was gebouwd in baksteen, met de constructieve gedeelten van de vensters, kruismonelen en deuren in natuursteen. De fundering was tegelijkertijd ook de kelder met daarboven de begane grond en een zolderverdieping met dakkapellen afgewerkt met trapgevels. Een eenvoudig overdekt bruggetje verbond de toren met de begane grond van het kasteel. Ook vanuit de zolderverdieping was vanuit een dakkapel een verbinding naar de toren.

Johanna de Pret en J.P Van Bourscheit de Jonge creëren een prachtig kasteeldomein (1723-1756)

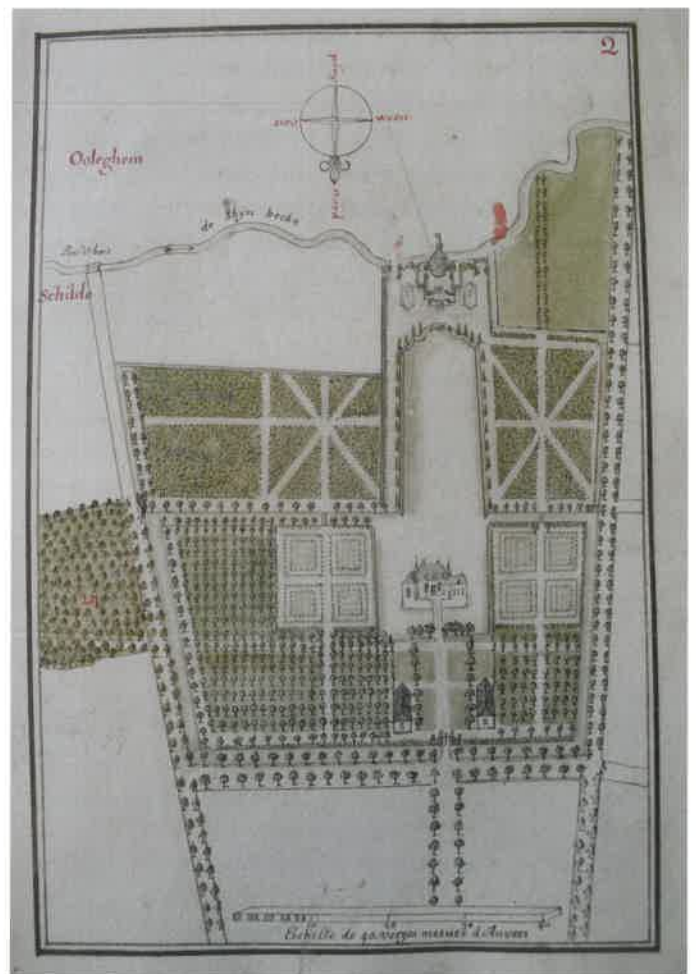
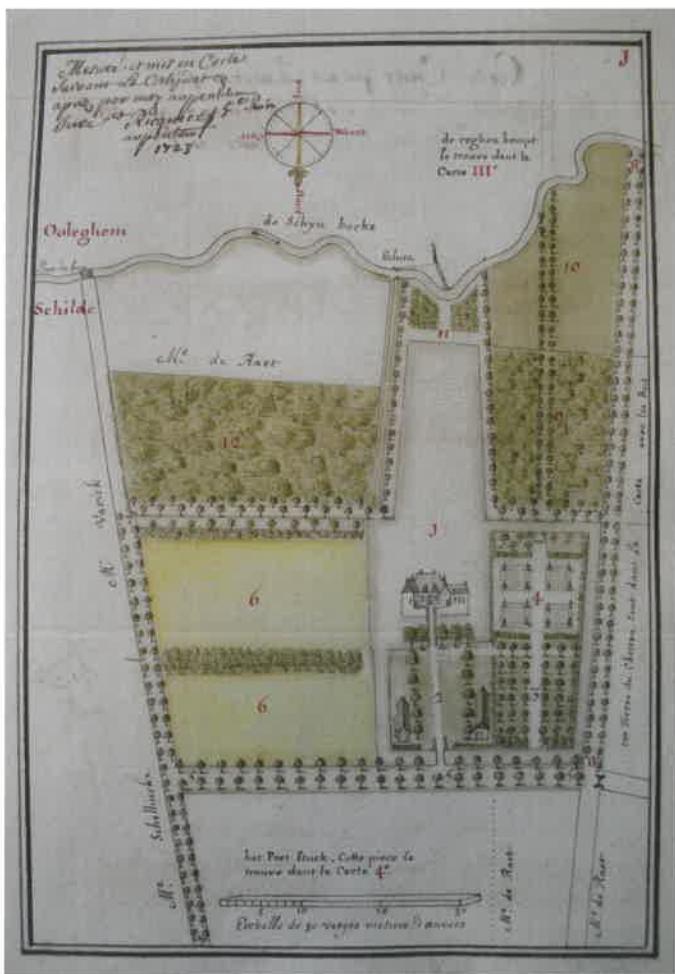
De erfgenaam Karel Hendrik van de Werve verkocht de heerlijkheid Schilde, de goederen en alles wat hij daar bezat, zelfs de meubelen en de schilderijen, aan Paolo Jacomo Cloots. In het kasteel bevond zich toen een *chambre des peintures* of kunstkamer. In deze grootste kamer van het

Het kasteel rond 1678 (Le Roy)

moment het Puttenhof in Schilde van de abdij van Affligem. Willem de Lattre erfde de heerlijkheid Schilde en verkocht dit op 24 september 1681 aan Karel Bruno van de Werve. Het kasteel zag er toen grotendeels uit zoals Jacques Le Roy het in zijn *Notitia Marchionatus, Sacri Romani Imperii, hoc est Urbis et Agri Antuerpiensis* uit 1678 naar een gravure van Frans Erlinger afbeeldde (9). Deze gravure is de enige iconografische bron uit de 17de eeuw en toont de oostelijke gevel van het kasteel van op de Haverdries. Ze toont een kasteel met een vierkante verdedigingstoren met dakruiter. Deze toren stond

Tekening van de bestaande toestand van het kasteeldomein, getekend door Ricquier in 1793 (RAA, Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde)

Tekening van de nieuwe aanleg van het kasteeldomein, getekend door Ricquier in 1793. De heraanleg van de tuin, het canal en het tuinpaviljoentje zijn op deze tekening al opgenomen (RAA, Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde)

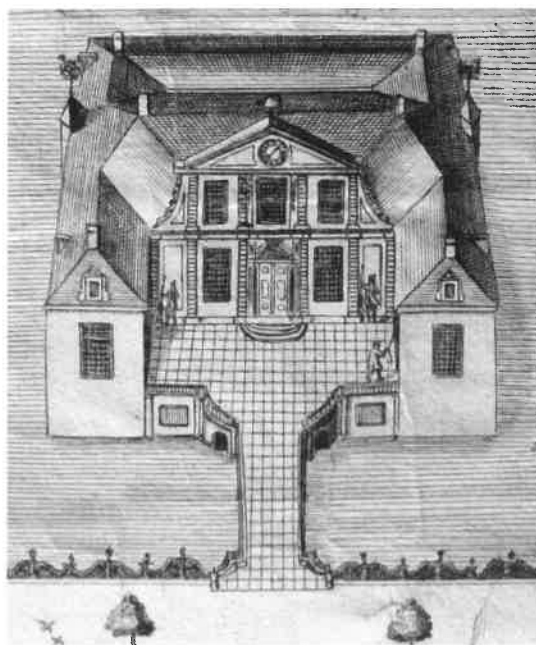

kasteel hingen onder andere werken van Pieter Paul Rubens. Cloots zou een fortuin verzameld hebben met de handel op het Verre Oosten wat hem toeliet Schilde en de barontitel te kopen. Hij werd op 15 januari 1723 als nieuwe heer van Schilde door Karel VI, hertog van Brabant, beleend met de heerlijkheid en geadeld met de titel van baron. Van toen af werd Schilde een baronie en de nieuwe baron mocht zich *de Cloots* noemen. Hij liet door Pierre Philippe Ricquier in 1723 *Cartes geographiques des terres, bois, plantis, viviers, et biens appartenants a Mess. Paul Jacques baron de Cloots et de Schilde* en het boek *Cartes figuratives des terres, bois, plantis, viviers, et biens appartenants a Mess. Paul Jacques baron de Cloots et de Schilde* opmaken (10). Aan deze verzameling werd een plattegrond van de bestaande toestand van het kasteeldomein toegevoegd (11). Blijkbaar was er tegen 1720 een bescheiden renaissance-tuin aangelegd (12). De tuin was opgedeeld in naast elkaar ligende compartimenten, gescheiden door een geometrisch drevenstelsel. De belangrijkste dreven zijn hier aangelegd richting het Schijn. Verder werd het domein gedeeltelijk omsloten door grachten, die van water uit de Schijn voorzien werden. Het domein zelf bestond links van het kasteel uit het groot star bos [nr. 12] en werkgrond Haverdries met linden [nr. 6]. Voor het kasteel was er de zogenaamde *base cour* [nr. 2] met links en rechts van het toegangspad een schuur en het huis van de hovenier. Beide gebouwen waren opgetrokken in baksteen met een dak van stro of pannen. Het kasteel zelf was gelegen in het *canal* [nr.1]. Tegen het Schijn was een klein bebost perceel dat toegang gaf tot de sluis [nr.11]. Rechts van de *base cour* was de boomgaard [nr. 3], met daarachter de aangelegde renaissance tuin [nr. 4]. Over de gracht gaf de dreef doorheen het *cleyne star* [nr. 9] toegang naar de weide *den groot bempte* [nr.10]. Het *Cleijne en Grote Star* was samengesteld uit hakhout en voorzag de eigenaar tot in de 19de eeuw van inkomen. Rechts van dit alles was er een lange dreef tot aan het Schijn die het kasteeldomein scheidde van het Speelhof. Het Speelhof, ten westen van het kasteel, was opgebouwd uit weiden en bossen (13).

Baron de Cloots stierf kinderloos in 1723 en de baronie en al de goederen van Schilde kwamen toe aan zijn weduwe Joanna de Pret. Zijn plannen om het kasteeldomein tot een prachtig kasteel naar de mode van de tijd om te bouwen en met hovingen, priëlen, dreven, waterpartijen en fonteinen te voorzien, waren toen nog niet afgewerkt, maar zijn weduwe zette gedreven de werkzaamheden voort. Zij hertrouwde op 17 april 1728 met Jan Albert van Hove, eerste raadspensionaris van de stad Antwerpen. Ook hij stierf en mocht de verfraaiingswerken aan het kasteel niet beëindigd zien. Dus was het opnieuw de taak van Joanna de Pret om de

werken tot een goed einde te brengen (14). Voor de renovatie van het kasteel werd eerst Willem Ignatius Kerricx aangesteld. Volgens een rekening uit 1725 maakte hij "*de tekeningen van de remise, een plan en de opgaende teckening voor de achterste façade van het kasteel met de capelle, verandering van de keuken, voor de teckeningen van de poort met de modellen, voor de houten modellen, het maken van twee steene vazen en voor de twee wapens van Bentemer steen*"(15). Verder in de rekeningen wordt er niets meer over Kerricx vermeld en komt enkel nog de naam Jan Pieter Van Bourscheit de Jonge als ontwerper voor. Van Bourscheit was een bekende Antwerpse architect, die op dat moment ook op het kasteel in 's Gravenwezel werkzaam was. Het is mogelijk dat Joanna de Pret rond 1725 deze bouwwerf bezocht had en voor een gelijkwaardig kasteel van dezelfde architect koos. Er zijn namelijk verschillende gelijkenissen, waaronder het ontwerp van de poorten en de voorgevel. Van Bourscheit werd waarschijnlijk rond 1725 door de barones aangesteld en bleef uiteindelijk gedurende 30 jaar verbonden aan het Schildehof. Hij zou het kasteel in twee fasen verbouwen (16).

De eerste werken die aan het kasteel werden uitgevoerd, vonden plaats tussen 1726 en 1733. Deze waren gericht op de inrichting van een keuken en een nieuwe gevel. Van Bourscheit bezorgde de aannemers de juiste afmetingen van de oude constructie en het nieuwe ontwerp (17). Enkele van deze aannemers waren: J. Verbrugghen, Jan Govaert, Hendrick Ghens, Max Verdeyen, Klaes en Nicolaes van Himmerseel, Peter De Bruyn, Anthoni Smidt, Gilliam De Wolf, Karel de Beuckelaer en Jacobus Barrevoedts. Peter Leemans zorgde voor het opzetten van het dak van de nieuwe

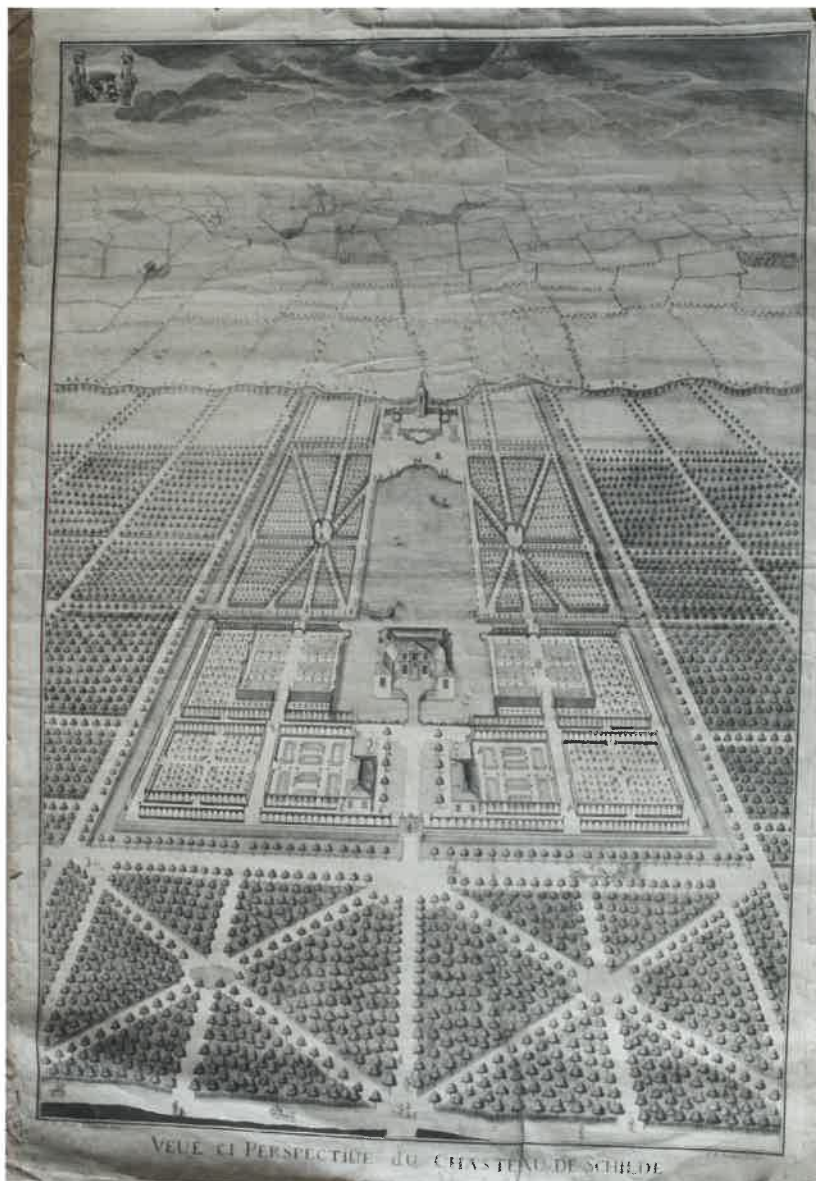

Het kasteeldomein op de gravure van 1749 door Pieter Balthasar Bouttats (RAA, Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde)

keuken. Met de constructie van nieuwe keukenmuren werden er ook nieuwe fundaties in de vijver gezet, waardoor de oppervlakte van het kasteel vergrootte. De zijgevels werden gelijk gemaakt en het nieuwe schaliën dak kreeg dakkapellen. De nieuwe aanbouw werd "*bestrijcken, besetten ofte calleijen van den heelen nieuwen bouw, so onder water als boven, buijten en binnen muren met die materialen die zullen aangewezen worden*"(18). De balken werden met leem *geplackt* en de vloeren geplaveid. De twee kleine torentjes werden mee in de nieuwe zijgevels en dakconstructie verwerkt en werden bekroond met twee koperen bollen (19). De schrijnwerker C. De Winter leverde het houtwerk van de keuken, de trap en de dakconstructie. Baptista Rombouts leverde *2 corven gemeijn glas*. Er werd voor de voorgevel naar het model van Van Bourscheit door Jean Baptiste Lisse blauwe hardsteen geleverd voor de plinten, de voet van de *pilastres rustique, corniche*, vensterlijsten en deur-omlijsting.

De gravure van Pieter Balthasar Boultats toont een rechthoekig terrein: een betrouwbaar, maar optisch vertekend beeld van het kasteeldomein uit 1749 (RAA, Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde)

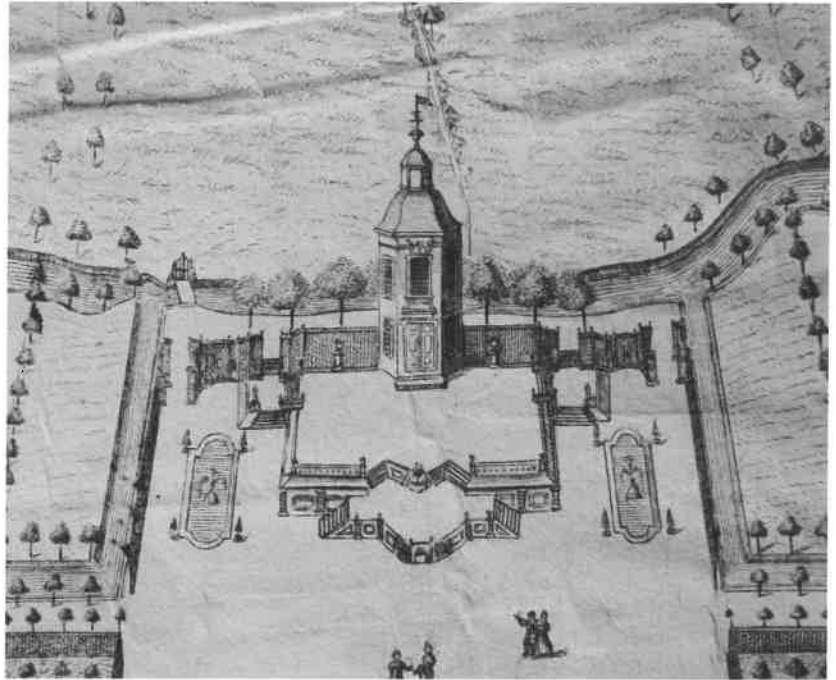
Ook het interieur van het kasteel werd onder handen genomen. Zo werd de eetkamer door de schilder Peeters in verschillende kleuren geschilderd. Volgens de rekening werden de volgende kleuren gebruikt (20): wit, oker, ivoor, *schijtgeel*, Engels rood, bruin *schijtgeel*, lac, Berlijns blauw (21), vermiljoen (22), bruine oker, koningsgeel, schelpwit en Spaans groen (23). Verder kwam er een nieuwe 'grote' trap met zeven treden in blauwe hardsteen (24). Voor de constructie van de keuken werd de oude keuken afgebroken samen met de muur langs de vijver. De keuken werd voorzien van een trap met een geornamenteerde borstwering, een houten vloer, een afzonderlijk schutsel of kasten en verschillende planken in de 'vaethoek' waar het dienstpersoneel het eten kon klaarmaken. Er werd een pomp gemetst tegen de muur langs het water.

Met een groots kasteel moest natuurlijk ook een grootse tuin gepaard gaan. Het domein werd helemaal heraangelegd. Wie verantwoordelijk was voor het ontwerp van de tuin werd niet teruggevonden. Het plan met de algemene aanleg van het kasteeldomein, inclusief het tuinpaviljoentje, de grand canal en de fonteinen, werd reeds in 1922-1923 opgemaakt. Dit was enkele jaren voor Joanna de Pret beroep deed op Kerrix en daarna op Van Bourscheit. Wie de ontwerper ook was, hij heeft de tuin ingericht als een baroktuin, waar de begrenzingen werden doorbroken en doorkijken ontstonden. De nieuwe paden, kanalen en bomenrijen benadrukten deze doorkijken en suggereerden een dieptewerking, dat op het einde bekroond werd met terrassen, fonteinen en watervallen. Er werd een relatie gelegd tussen de gebouwen en de tuin. De nieuw aangelegde intieme ruimten werden aangelegd en de versieringselementen kwamen op de kruispunten van de assen. Grachten bakenden het domein af. Waarschijnlijk gebeurde dit meer uit esthetische en functionele redenen om de boomgaarden genoeg water te geven dan ter bescherming. De bossen maakten plaats voor grasperken met lanen. De Haverdries met linden werd omgevormd tot een boomgaard. Verder kocht Philip Henquine 260 lindebomen. Twee jaar later werden fruitbomen geleverd en divers plantsoen door Harmans, waaronder 160 *eijcken boomen*; 12 *eijcken in de dreven*; 30 *eijcken op den waeijenbergh*; 5000 *fluijten*; 66 *grootte esschen boomen* en 21 *lindebomen* (25). In de tuin zelf kwamen vanaf 1732 verschillende Spaanse hagen of Taxushagen. De beeldhouwer Michiel Van der Voort (1667-1737) ontwierp vier beelden voorstellende de vier seizoenen waarvoor passende sokkels *piëdestallen* in blauwe steen voorzien werden. De siertuinen speelden een belangrijke rol in het geheel van de tuin naast het kasteel. Vanuit

de salons van het kasteel keek men links en rechts op de *parterre de broderie* en dus ook op de beelden. De beide parterres hadden elk zes gelijkwaardige plantenbedden met diverse perkornamentiek. Vaak werden de tussenruimtes ingevuld met gekleurde grind, en afgeboord met platte banden met solitaire bloemen in een keurige gehakte grond (26). Ze waren omhaagd met een latwerkhaag.

Een van de belangrijkste plannen van baron de Cloots was het aanleggen van een grote vijver van 240 m lang en 40 m breed zoals het *grand canal* in Versailles! Er werd ter hoogte van het Schijn een sluis gebouwd om het water op het nodige peil te houden en naar het voorbeeld van Versailles kwam er ook een waterval en fonteinen. In het verlengde van het kasteel, aan het einde van het *canal* kwam er een tuinpaviljoentje in de vorm van een torentje, genaamd *Mon Plaisir*. Baron de Cloots was rijk geworden met de handel op China van de Oostendse Compagnie (27). Met gevolg dat dit torentje zoals vele chinoiserieën een westerse creatie met een oosterse inspiratie was. Van Bourscheit ontwierp het tuinpaviljoentje *en façon de Chine* in een periode waar de rococochinoiserie haar hoogtepunt had tussen 1720 en 1760 (28). Het torentje was niet alleen een lust voor het oog, maar diende ook om de pompinstallatie van de fonteinen en de watervallen in onder te brengen (29). Het stond op een twee verdiepingen hoog terras in blauwe hardsteen. Jean Baptiste Lisse was ook hier verantwoordelijk voor het leveren van de blauwe hardsteen uit Feluy. Verder werd er ook beroep gedaan op de steenhouwer François Folie, de metsers Van Leemans en de loodgieter Kokx. Dit balkon kon bereikt worden met een rijk uitgewerkte trappenpartij. In 1729 leverde Van Bourscheit aan Johanna de Pret de tekeningen voor beeldhouwwerk *en siraten en groupe* voor op het terras. Achter het torentje was een afsluiting in de vorm van een haag aangebracht. Links en rechts van de trappen was een waterpartij met een fontein in een *blanke steen*. Aan het uiteinde van het *canal*, in het verlengde van het torentje, werd een waterval voorzien die met een speciaal mechanisme vanuit het torentje bediend kon worden. Peter Steenot leverde hiervoor de koperen buizen *en ciraten* voor de fontijne en cascade en Slavon zorgde voor de *treckende pomp*.

Op het neerhof of *base cour* werd de remise en de schuur gerenoveerd. Ze kregen een witte bepleistering om stilistisch aan te sluiten bij de gevelafwerking van het kasteel. Verder werd op het neerhof naar ontwerp van Van Bourscheit een statige kasteelpoort opgericht met een brug over de kasteelgracht. Hij ontwierp ook de balustrades van de andere twee bruggen die verbinding gaven

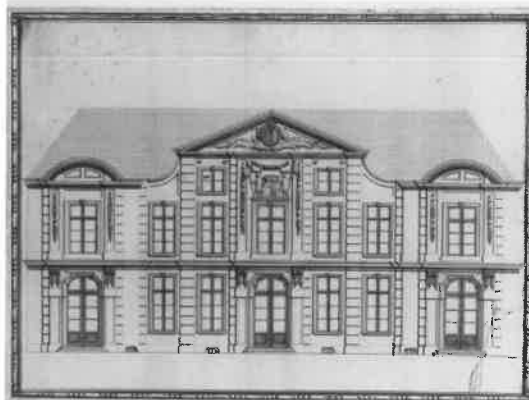

tussen de tuinen.(30) De blauwe hardsteen van Feluy werd opnieuw door de steenhouwer Jean Baptiste Lisse geleverd, de hekken en het ijzerwerk van de brugleuningen werden gesmeed door Cornelis Markx (1692-1773) (31).

Het tuinpaviljoentje volgens de gravure van Pieter Balthasar Bouttats van het kasteeldomein in 1749 (RAA, Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde)

Joanna de Pret speelde in 1745 ook een belangrijke rol in de aanleg van de nieuwe steenweg van Deurne naar Schilde. Zo legde ze enkele jaren later, in 1750-1751, de Belle Vuedreef aan als verbinding tussen het kasteel en de Steenweg (32). Rond 1755 had de tuin drie hoofdassen met doorkijken van Turnhoutsebaan naar het Schijn. Deze assen werden ortogonaal met elkaar verbonden door twee verbindingswegen. De middelste hoofdas werd als Belle Vuedreef doorgetrokken naar de Turnhoutsebaan en de Kasteeldreef kruiste de hoofdas.

Tussen 1755-1758 werd het kasteel opnieuw verbouwd. Joanna de Pret deed nog steeds beroep op Van Bourscheit. Het kasteel kreeg nu het

Ontwerp van de voorgevel het kasteel Van Bourscheit rond 1755 (© KIK)

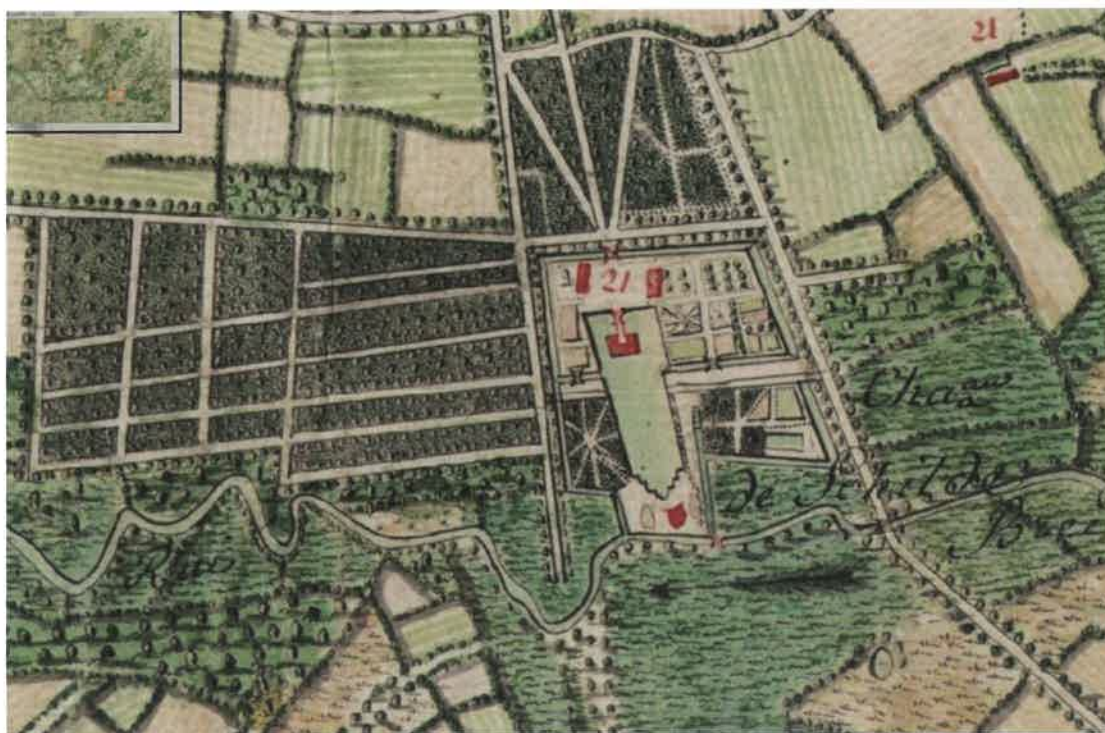
uitzicht dat het zou behouden tot 1870. Om het ontwerp van Van Bourscheit uit te voeren werd er in 1755-1756 heel wat natuursteen geleverd voor vensters, pilasters, plinten en mouluren. In de briefwisseling zijn zelfs de modellen uit papier geknipt op schaal 1/100 bewaard. De modellen in blauw papier waren voor de blauwe hardsteen, de beige voor de witte natuursteen (33). Deze modellen dienden voor 15 vensters op de eerste verdieping en vier vensters op de gelijkvloerse verdieping. Opvallend veel materiaal voor een eerste verdieping in vergelijking met de gelijkvloerse verdieping. Dit is evident want tot op dat ogenblik bestond het gebouw enkel uit één bouwlaag. De twee zijgebouwen op het terras werden afgebroken om een imposante gevel te vormen bestaande uit twee bouwlagen. De bestaande gevels werden omgebouwd totdat de vensters symmetrisch tegenover elkaar stonden. Deze ingrijpende verbouwingswerken zorgden er ook voor dat het interieur, ruimteconcept en circulatie van het kasteel aangepast moest worden. In 1757 leverde Vervoort 264 stukken *bremer steen gekant* (34) voor de biljartkamer en de trap. Er werd een plafond afgewerkt met *vaulinnen*. Verder werden er zes vazen verguld door N. Van Strijp en de glasmaker Rombouts leverde drie glas-in-lood ramen. Het is echter onduidelijk over welke kamer het gaat. De schilder Fransis Coeckx schilderde drie plafonds aan het water, te beginnen met de eetkamer en dan de *nieuwe zaal*. Het is mogelijk dat het hier om de biljartzaal gaat. Waarschijnlijk bedoelde men met de drie kamers aan het water, de kamers aan de achtergevel. Een grondplan van het kasteel rond 1880 toont drie opeenvolgende

kamers, namelijk het kleine salon, het grote salon en de eetkamer. Het is mogelijk dat in de 18de eeuw het kleine salon als biljartzaal diende. Rond 1757 werd door Coeckx in de drie kamers het hout en drie schouwen *gemarbeleert*. Hij rekende de barones ook aan voor *het teekenen van eenen patroonen goude leer en het schilderen van de klijne patroon van het goude leer* (35). Mogelijk was dit goudleer voor de eetkamer bedoeld. Het is niet duidelijk of het hier gaat om nieuw goudleer of om de restauratie van het bestaande. Hij schilderde ook de doeken van de kapel. Hij gebruikte hiervoor de kleuren bruin, wit, omber, *Berlins blauw*, geel en *boeck groen* (36).

Het kasteeldomein terug in handen van de familie van de Werve's (1764-1850)

Na het overlijden van Joanna de Pret in 1764 kwam de baronie van Schilde, evenals het kasteel, opnieuw in het bezit van de familie van de Werve, namelijk van Filips Lodewijk Ignatius Jozef van de Werve, de tweede zoon van Joanna's nicht Maria Anna de Pret, die gehuwd was met Karel Filips Hendrik Jan Baptist van de Werve. Hij trouwde op 27 april 1767 met Marie-Alexandrine de Fraula (37). Zij stierf in 1770, maar de baron liet dat niet aan zijn hart komen en trouwde in datzelfde jaar met Therese-Françoise Peeters. Tijdens dit huwelijk liet hij op de plaats van drie huizen – het Vosken, Sint-Maarten en de Sikkel, die hij in Antwerpen had aangekocht in 1781 en 1783 – het hôtél van de Werve bouwen in neoclassicistische stijl. Waarschijnlijk werd dit pand ontworpen door de Franse architect Barnabé Guimard (1731-1805) (38).

Het kasteeldomein, J.-J.F. de Ferraris 1777 (www.kbr.be)

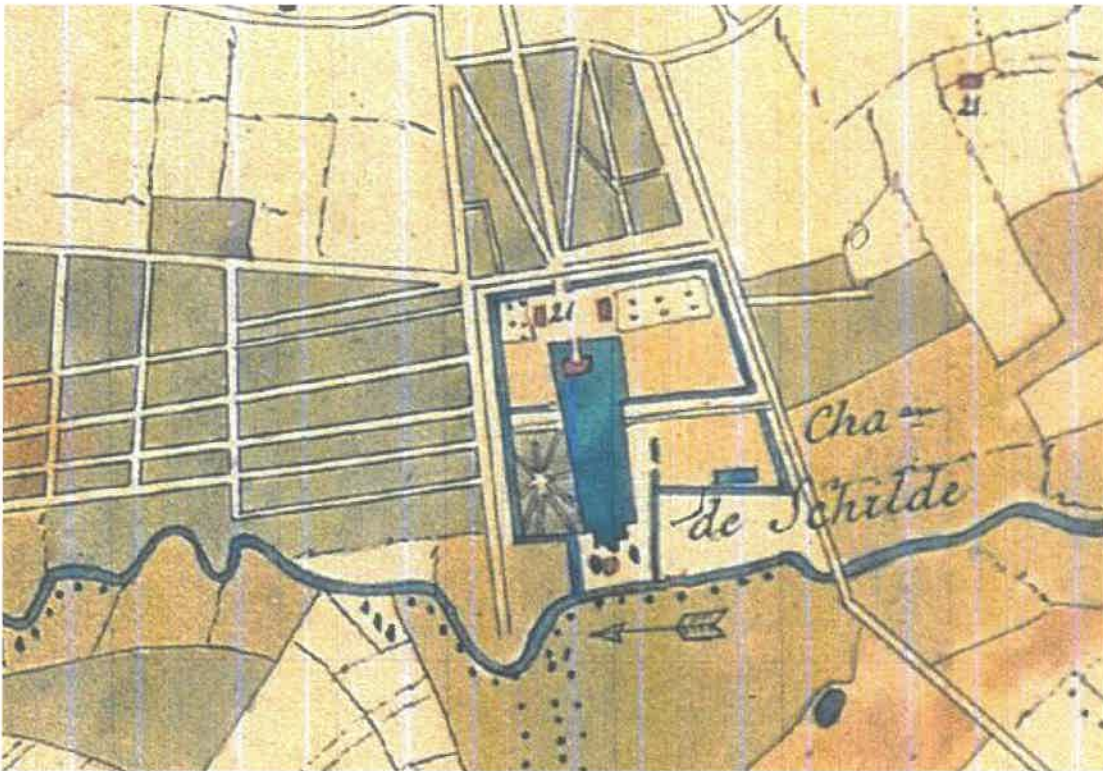

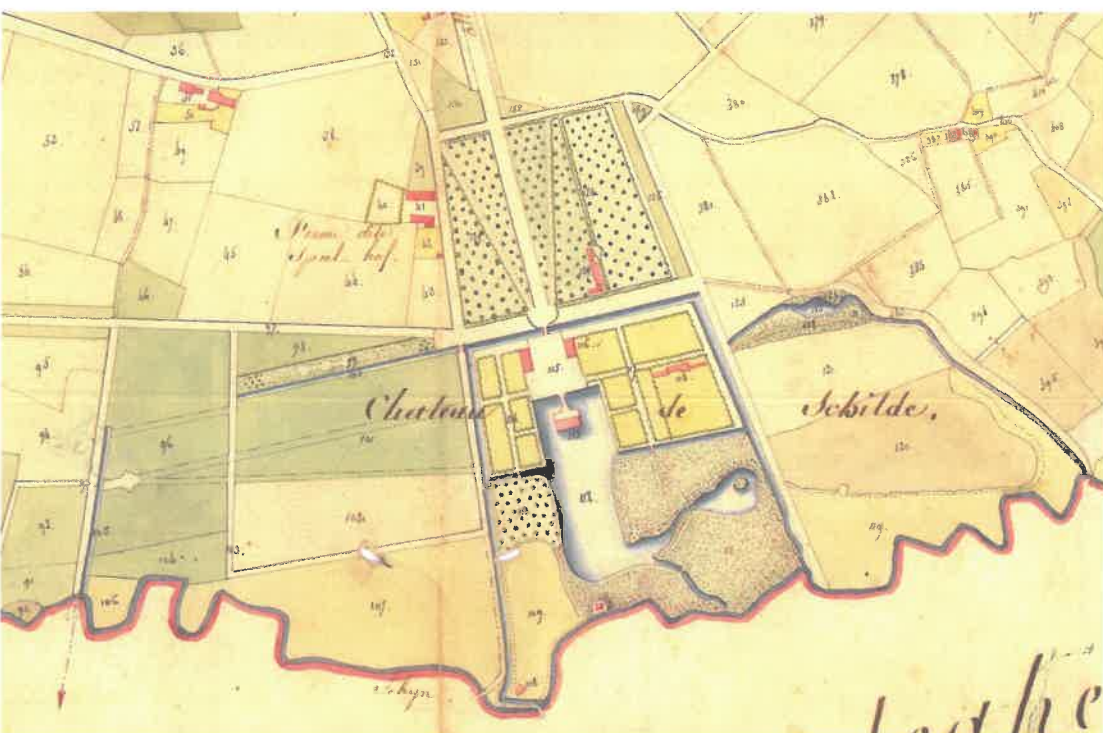
Uit deze periode zijn er geen afbeeldingen of archiefdocumenten van het Schildehof teruggevonden. De enige bron is de Ferrariskaart uit 1777 die een algemeen beeld van het domein. Er moet bij deze kaart toch wel enige historische kritiek toegepast worden, maar de tuinen links en rechts lijken verdwenen of aangepast te zijn. Verder staan er maar vier bouwwerken op het plan aangeduid: de pagode, het kasteel, de remise en schuur. De tweede vrouw van Filips Lodewijk Ignatius Jozef van de Werve stierf in 1789 kinderloos. Hij hertrouwde in 1791 met Marie

Louise della Faille en kreeg twee kinderen, Jacques-Joseph en Marie-Josèphe. Tussen 1795 en 1809 leefde de baron in zijn hôtel in Kipdorp. In 1809 bood de baron in het Schildehof onderdak aan 180 Franse soldaten en tijdens hetzelfde jaar logeerde in zijn woning op Kipdorp de maarschalk Bernadott (39).

Aan de hand van de kaarten uit 1795 en 1809 kan opgemaakt worden dat het kasteeldomein in deze periode een drastische verandering onderging: de vergane baroktuin werd omgevormd tot een

Het kasteeldomein, 1795
(Gemeentearchief Schilde)

Het kasteeldomein, 1809,
eerste kadasterplan
(Gemeentearchief Schilde)

Ruïne van de Venustempel
vanop de pijlenbrug
(foto O. Pauwels)

Schapenstal, prentbriefkaart 1880
(Scilla)

Torentje, prentbriefkaart 1880
(Scilla)

landschapstuin. De heraanleg van de tuin ging gepaard met een heraanleg van de grachten. Er werd aan de hand van de grachten en de beplanting een scheiding gemaakt tussen het tuingedeelte en het parkgedeelte. Het *canal* werd heraangelegd met twee uitstulpingen waarover telkens een brug werd gebouwd. In de breedste uitstulping werd een Venustempel gebouwd op een klein eilandje. Voor deze tempel kwam een Pijlenbrug. Hoe de andere brug er uitzag is niet geweten. Links van de tuin werd naar de mode een oranjerie opgericht om het tuingedeelte beter te kunnen onderhouden. De sinaasappelbomen en andere planten konden hier overwinteren. Aan de zuidkant van de oranjerie kwam er een muurserre. In de rechterhoek direct aan het Schijn kwam een schapenstal. Deze schapenstal werd in baksteen opgebouwd. Het uitkragend leien dak met dakruiter werd ondersteund door houten balken die op een exotische manier werden afgewerkt of gesculpteerd. Het Chinese torentje werd gerestaureerd en gemoderniseerd. Met de nieuwe aanleg van de vijver werden de fonteinen en watervallen afgebroken, waardoor het torentje zijn functie verloor. Een prentbriefkaart uit circa 1900 toont een open gelijkvloerse verdieping waar een zitbank staat. De rococoramen en -deuren zijn verdwenen, samen met het arduinen terras. Het is mogelijk dat de toren verder gedecoreerd werd in een neogotische-Moorse stijl. Het domein links van het kasteel werd met een gracht omringd en de vier beelden van Michiel van der Voort uit de siertuin werden langs de wandelwegen verspreid in de tuin geplaatst. Ook het oude Speelhof kreeg nieuwe lanen en doorzichten. De oude 'percelering' van het eikenbos werd nu weggewerkt door de creatie van doorzichten in de vorm van een passer.

Baron Henri's onafgewerkte droom (1871-1923)

De baron stierf in 1834 en zijn vrouw vier jaar later. Ondertussen kwamen het Schildehof en het hôtel te Kipdorp in handen van hun zoon Jacob Jozef Marie François de Paule van de Werve. Hij trouwde in 1843 op 50-jarige leeftijd met Charlotte Auguste Marie Clotilde de Cossé-Brissac. In 1844 kregen zij een zoon Hendrik Maria Jacob Hyacinth van de Werve. Zij werd in 1845 weduwe, maar de zoon, baron Henri, zal het kasteeldomein verder vergroten (40). Hij trouwde in 1866 met de Parijse Marie Jeanne Octavie de Béthisy. Een jaar later werd hun enige zoon Emmanuel Marie Richard Joseph Henri Gaston van de Werve in Parijs geboren. Tien jaar later ontbinden Henri en Marie hun huwelijk. Baron Henri is altijd in Schilde blijven wonen en was van 1871 tot aan zijn dood burgemeester van de gemeente.

Schilde Hof van Schilde
Chateau de Schilde

Baron Henri had grootse plannen met het kasteel en het omliggende domein. Hij nam in 1871 contact op de Parijse architect Henri Parent (1819-1895) om hem raad te vragen over de renovatie van zijn kasteel. De opzet van de plannen was een uitbreiding van het 18de-eeuwse kasteel met vier stevige hoektorens en dakversieringen om het imposanter te maken. De baron was intensief met de decoratie van zijn kasteel bezig; zo was hij in 1891 geïnspireerd door het kasteel van Bonnetable, waar zijn neef woonde. Uit briefwisseling blijkt dat hij zelf verschillende voorstellen naar Parent stuurde, die deze probeerde te integreren in de ontwerpen. Voor de uiteindelijke bouw van het kasteel werd hoofdzakelijk beroep gedaan op Franse werklieden (41). De heer Aupetit was de hoofdaannemer die de beslissingen voor Parent in Schilde nam. Parent raadde enkele Parijse kunstenaars aan zoals Gilbert voor het uitwerken van de verschillende beelden (die stierf al in 1891) en voor het stucwerk Bex (42). De baron had grootste plannen voor het kasteel, maar die werden nooit afgewerkt. Een prentbriefkaart rond 1900 toont dat de natuurstenen van de gevel ter hoogte van de tweede bouwlaag, in tegenstelling tot de eerste bouwlaag, volledig zijn uitgewerkt. Hieruit kan afgeleid worden dat de steenhouwers ter plaatse de steen bewerkten. De tekening op het briefpapier van de baron toont het kasteel met een volledig afgewerkte gevel.

Kasteel rond 1890
(Scilla)

Net als voor zijn kasteel wilde de baron het domein heraanleggen. Om zijn plannen te kunnen verwezenlijken liet hij omstreeks 1880 de rivier het Schijn verleggen, waardoor zijn domein een stuk vergroot werd. Hoewel deze toch wel erg ingrijpende werken veel mankracht, geld en tijd moeten gekost hebben, werd hierover niets teruggevonden. Waarschijnlijk werd bewust

bouwwerk werd nooit voltooid en dus ook nooit gebruikt. Net als de gevel van de gelijkvloerse verdieping van het kasteel vertoont het zware logge blokken steen die nog afgewerkt moeten worden.

Volgens de visie van baron Henri zou *Palais Bobine* mee geïntegreerd worden in een groot nieuw ontwerp van de tuin. Er werden twee onuitgevoerde tuinontwerpen van onbekende ontwerper teruggevonden uit het laatste kwart van de 19de eeuw. De enige verwijzing naar een tuinarchitect staat in een brief waar de baron begin 1891 aan Parent vroeg of hij geen tuinarchitect kende. Parent verwees naar de heer Lambert. Hij zou verantwoordelijk geweest zijn voor de aanleg van *Place Carnot* (nu *Parc de la République*) in Lyon (44). Verder werd hier niets meer over teruggevonden. Aan de hand van verschillende prentbriefkaarten en een plan uit 1880 kan er wel een beeld van de tuin opgemaakt worden. Zo waren de paden rond de Pijlenbrug en Venustempel met een lichte constructie afgezet en waren er veel gras/grasperken en open plaatsen met doorzichten. De wallen van de grachten en vijver bestonden uit gras, waardoor men overal rond de vijver met een bootje kon aanmeren. De bomen en andere beplantingen waren gegroepeerd en gesnoeid (45).

De grootse plannen voor het kasteel, *Palais Bobine* en de tuin werden nooit helemaal gerealiseerd. Waarom is niet gekend, misschien wegens gezondheidsproblemen of financiële redenen. Het blijft een open vraag. Mondelinge bronnen beweren dat een waarzegster ooit tegen de baron zou gezegd hebben dat wanneer het kasteel af zou zijn, hij zou sterven... Uiteindelijk stierf hij met een onafgewerkte droom.

Afbraak van het kasteel en verval van het domein (1924-1971)

Baron Gaston, zijn zoon, de laatste afstammeling van de baronnen van Schilde, heeft de droom van zijn vader niet kunnen verder zetten. Hij huwde op 10 juli 1890 met Françoise Charlotte de la Boessière-Thiennes en overleed kinderloos, nog voor zijn vader op 18 augustus 1923. Hij liet alles aan zijn echtgenote na (46). Op 21 maart 1924 maakte baron Henri na zijn overlijden al zijn bezittingen over aan zijn schoondochter. Onder het talrijke vastgoed van Schilde hoorde het kasteel van Schilde met aanhorigheden, oranjerie, paviljoen, vijver, park, ijskelder, serren en verschillende hoeven met tuinen, gronden, weiden, hooiland, wegen, dennenbossen en dreef. Het is niet juist geweten in hoeverre de weduwe van baron Gaston zich nog om het kasteel bekommerde, maar langzaam geraakte het in verval.

De grondvesten van het kasteel rond 1960 (Scilla)

Na het overlijden van Françoise op 22 september 1951 besloten de erfgenamen, haar neven en nichten, de goederen te verkopen. (47) De *NV Compagnie Immobilière de Belgique* kocht een groot deel van de eigendommen op om ze te verkavelen voor bouwgrond. De gemeente Schilde kocht het kasteel en het park in 1953. Het vervallen kasteel werd tot op de grondvesten afgebroken en de tuin herbestemd als gemeentepark. Het toenmalig gemeentebestuur liet alle huisvuil, ook van buiten de gemeente, in het park storten, langs het Schijn, aan weerszijden van de Vinckenlei. In 1962-1963 en 1964-65 gaven zij de toelating aan de Antwerpse Waterwerken, die achter het park een reeks waterbekkens zouden graven, om tonnen vrijgekomen grond op te spuiten op het zuidelijke deel van het park, over een oppervlakte van 13 ha. Hierdoor ging een biotoop van zeldzaam gevlekte orchis verloren, de verbinding van de hofgracht met het Schijn verdween en de waterhuishouding werd ontredderd (48). Als gevolg van deze werken is het Schijn volledig afgesneden van het park. Het reliëf is zelfs omgekeerd en het terrein helt nu af van het Schijn richting kasteel (49).

Eerste stappen tot herwaardering

Bij het nieuwe gemeentebestuur in 1971 werden er onmiddellijk maatregelen getroffen om het park te redden. Het park werd opengesteld voor het publiek, de paden werden verhard en er kwam een verbod op huisvuilstorten. In de oorspronkelijke moes- en plantentuin van het kasteel van Schilde startte de werkgroep *Dodoentuin* in 1974 met de aanleg van een 'historische' kruidentuin als hulde aan de eerste Vlaamse kruidenkundige Rembert Dodoens (1517-1585). In de kruidentuin staan overwegend inheemse soorten uit Dodoens' *Cruydeboeck* uit 1554. Aanvullend werden moestuinen aangelegd waar groenten geteeld worden volgens principes van het ecologisch tuinieren. In 1971 werd de vervallen oranjerie door de Heemkundige Kring Scilla eigenhandig gerestaureerd. Het kreeg een nieuw dak, ramen en deuren. De oorspronkelijk wit bepleisterde gevel werd gezandstraald "om haar authentieke karakter in

Gezicht op de oranjerie
(foto O. Pauwels)

ere te herstellen". De ernaast gelegen conciërgewoning werd omstreeks 1980 heringericht.

De eerste fitometer werd in het park in 1972 geopend en in 2005 werd het loopparcours van het Schildehof door de Provinciale Sportdienst als mooiste loopparcours van de provincie Antwerpen erkend. In 1973 werd een bedrijfsregeling opgemaakt door de dienst Waters en Bossen, houtvesterij Antwerpen. In deze bedrijfsregelingen werd voorgesteld om, naast het normale bosbeheer, bestaande uitdunningen en kappingen, ook aanplantingen uit te voeren, vooral dan op de opgehoogde gronden. Een eerste aanzet werd gegeven door de actie *Plant een Boom* in 1973. Toen werd een vierkant perceel van precies 100 x 100 m aangeplant als arboretum. Ondanks veel inzet en goede wil waren de invloed van de opgespoten gronden en de vraatzucht van de konijnen veel te sterk. Van dit arboretum is tegenwoordig, met uitzondering van een enkele boom, niets meer te merken.

Ook in 1973 werd op de funderingen van het kasteel een terras aangelegd. De open gedeelten van de kelder werden (50) gevuld met vulstenen in gebakken aarde en afgedekt met een betonnen vloer. Het terras kreeg een ijzeren afsluiting.

Er werd tussen 1974 en 1978 bebost door groepsgewijze aanplantingen (circa 50 a) van populier, Spaanse aak, witte els, zomerlinde en moerasedik. Deze groepen werden verder gemengd met zilverspar, Oostenrijkse den, inlandse eik, es, beuk, lijsterbes, olm en *Abies grandis*. In deze bedrijfsregeling staat verder te lezen dat "de zaailingen van wilg, waar mogelijk, behouden worden om mee het pionierbestand te helpen vormen". Het hoeft dus niet te verbazen dat anno 2000 deze

wilgjes zijn uitgegroeid tot een pionier-wilgenbos en dat er van de aanplantingen, overwegend bestaande uit climaxboomsoorten, nog weinig overblijft (51).

In 1981 werd er langs de oranjerie een natuur-educatief paviljoen gebouwd naast de oranjerie door architect E. De Pessemier uit Antwerpen (52). In 2003 fungeerde het Schildehof als decor voor het kunstproject *Tussen hemel en aarde. Beelden in Schildehof*. Het project bracht kunst en natuur samen en waar interactie tussen beide werd nagestreefd (53). In dit jaar kwam er ook een eerste noodkreet vanwege de natuurgidsen in verband met de slechte toestand van de erfgoedelementen in het park.

Het huidige park en de visie voor het toekomstige beheer: een nieuw plan van aanpak

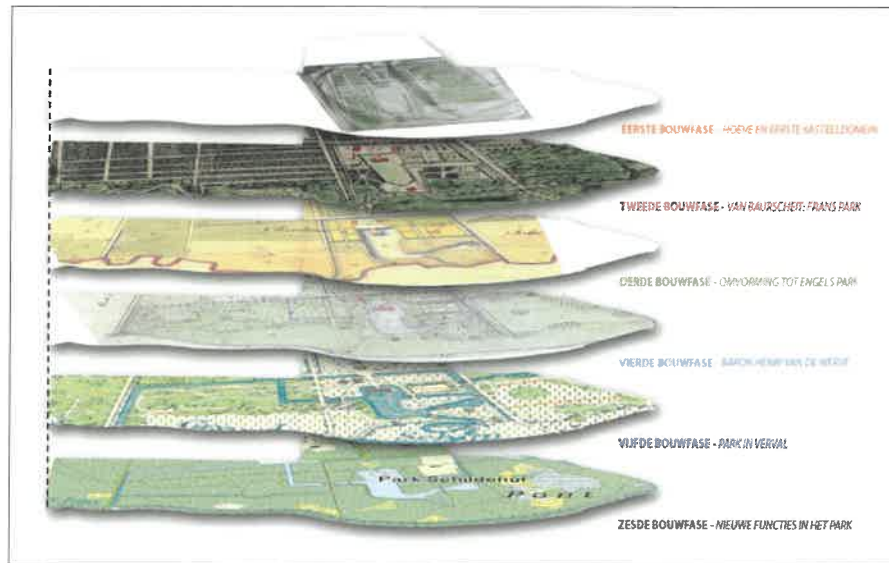
Vandaag is er in het park nog maar weinig te merken van de rijke geschiedenis van het kasteel, de tuinen en haar bewoners. Hier en daar bemerkt men relictten in de vorm van mooi gekapte natuurstenen onder een dense begroeiing, een stuk verhard pad, een gevallen zuil, of een smeedijzeren krul van een half vergane borstwering. Het beheer van het park beperkte zich tot het vrijhouden van de wandelpaden en de fitometer parcours. Slechts sporadisch bleef een imposant doorzicht gevormd door aangeplante boomgroepen gespaard van dichtgroei. Door het versnipperd gebruik en beheer toont het park een grote verscheidenheid aan indrukken en mist het zijn vroegere krachtige identiteit. Verder werd duidelijk dat de schier onherstelbare link met de Schijnvallei die beeldwaarde geen goed doet.

Het waren de plaatselijke erfgoed- en natuurverenigingen die de kat de bel aanbonden en de gemeente stelde in 2010 een multidisciplinair team aan met als opdracht een masterplan voor behoud, beheer en herbestemming van het cultuurhistorische park en de bouwkundige relictten. In dit kader werd dit bouw- en landschapshistorisch onderzoek uitgevoerd. Het inzicht in de geschiedenis van het park heeft het team toegelaten de bestaande toestand te begrijpen, een visie te ontwikkelen voor het park die de erfgoedwaarden ervan versterkt en tegelijk een breed draagvlak te creëren bij alle belanghebbende partijen, begaan met het park.

De analyse van het park gebeurde niet enkel vanuit historisch perspectief. Voor elk van de samenstellende delen van het park – ruimtelijke entiteiten, wegen en paden, constructies en bouwkundige elementen, waterpartijen, vegetatie-

bestanden, zichtassen en perspectieven, toegangen en parkmeubilair – werd een analyse gemaakt vanuit ruimtelijk, bouwhistorisch, ecologisch en beheersmatig standpunt. Een stapsgewijze waardering liet toe te evalueren wat van elk park-element de waarde was voor de toekomstige ontwikkeling en liet meteen toe om de prioriteiten voor aanpak te definiëren. Een parkelement in een slechte toestand van bewaring, maar van groot belang voor de ruimtelijke beleving of het begrip van de erfgoedwaarde van het park kon zo naar voor geschoven worden als een prioriteit in de realisatie van de totaalvisie. Deze geïntegreerde aanpak heeft als voordeel dat alle aspecten van het park – naast erfgoedbeheer bijvoorbeeld ook natuurontwikkeling of alternatief gebruik – gelijkwaardig worden benaderd en geen enkele belanghebbende gebruiker in de kou blijft staan. Deze benadering biedt een antwoord op de vaak eenzijdige visie die de vele gebruikers en partners op een ruimtelijke entiteit hebben met een dito eisenpakket voor de ontwikkeling. Ook biedt het de gemeente een hefboom om met beperkte middelen in te zetten op aspecten die een groot effect resorteren, eerder dan geconfronteerd te worden met een totaalproject met overeenkomstig budget.

De meerlagige analyse en waardering leidden tot een algemene visie voor de ontwikkeling en het beheer van Schildehof. Deze is de historische gelaagdheid van het park te versterken omdat ze cruciaal is voor het begrip van zowel de landschappelijke als cultuurhistorische totstandkoming. Vanuit die visie worden inrichtingsconcepten uitgewerkt voor de toekomst van het park. Deze inrichtingsconcepten versterken telkens één van de historische periodes en hebben betrekking op duidelijk definieerbare parkentiteiten en duidelijk afijnbare interventies. De versterking van de periode ‘baroktuin’ bijvoorbeeld, heeft betrekking op de zowel bouwkundige als landschappelijke relictten van de symmetrische Franse tuin en vereist het herstel van welbepaalde poorten, rechte dreven, dito grachten, bruggen en andere parkelementen. De versterking van de periode ‘Engelse landschapstuin’ veronderstelt het herstel van de follies, de organische waterpartijen en de boomgroepen die de diepte aan het landschap geven. Het hedendaags park kent dan weer waarde toe aan de natuurontwikkeling in zones van het park die dermate zijn verstoord dat een historische reconstructie zo goed als uitgesloten is, en aan hedendaags parkgebruik zoals sport, spel en educatie. Het samenvoegen van de inrichtingsconcepten leidt tot het masterplan voor het Schildehof. Als belangrijk element in het masterplan wordt gezien de opstelling van een zonering, gebaseerd op de gradient van meer cultuur-

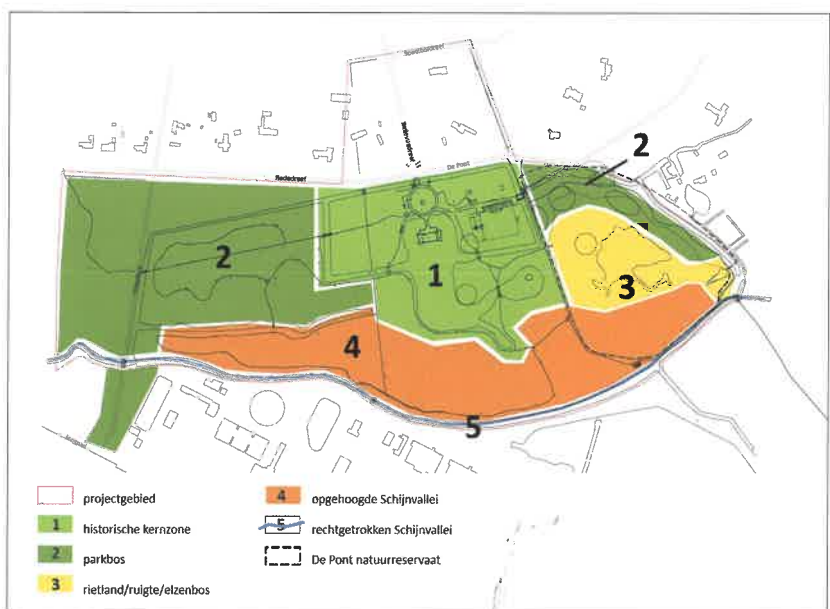

historische tot meer natuurlijke waarden, die leidt tot een gedifferentieerd beheer en gekaderd gebruik. Na de opstelling en goedkeuring van de visie, de inrichtingsconcepten en het masterplan, kon een plan van aanpak worden uitgewerkt met naast algemene beheersdoelstellingen ook erg concrete actiepunten zoals de herziening van het beschermingsstatuut – vandaag is het park slechts gedeeltelijk als dorpsgezicht beschermd – en het opstellen van doelgerichte beheersplannen voor deelzones tot concrete restauratievoorstellen met een evaluatie van de prioriteit.

De historische gelaagdheid van het park als betekenisgever (Stramien/Origin/Haskoning)

De inventarisatiefase identificeerde niet minder dan 33 bovengrondse bouwkundige relictten. Naast de evidente ruïnes van het kasteel, gaat het om verschillende brugjes, follies, poorten en hekwerken, orangerie, serres, tot relictten van verhardingen en verdwenen gebouwen of begrenzingen, aangelegde waterpartijen als grachten en vijvers en aangeplante

Beheersmatige zonering Schildehof (Stramien/Origin/Haskoning)

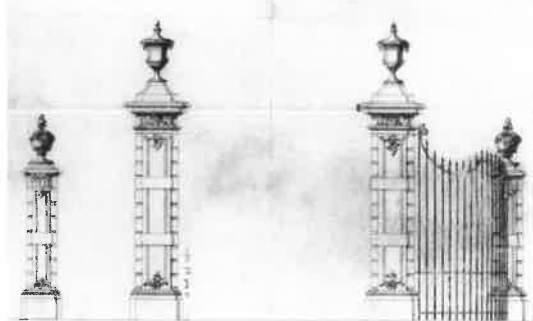

vegetatie. Elk van de vijf historische fasen van het park is hierin vertegenwoordigd. Het ondergronds erfgoed is mogelijk nog rijker dan het bovengronds gezien de boeiende geschiedenis van het cultuurhistorisch park en landschap.

Bovengronds zijn vandaag uiteraard de natuurwaarden belangrijker geworden. Een analyse van de vegetatie heeft toegelaten om een onderscheid te maken tussen de zones met overheersende vegetatietypes. Historisch waardevolle bosbegroeiingen van eik en beuk vormen de basis van het park en dateren uit de 17de- en 18de-eeuwse fase als Warande en Speelhof van het domein. Het aspect van hoog loofbos met bladerdak boven horizontale dreven en zichten is als belangrijkste karakteristiek van zulk cultuurhistorisch bos bewaard voornamelijk in het westelijk deel van het park. Het oostelijk deel bevat een ontzettend grote variatie aan beplanting en daardoor een boeiende natuur, afgeboord door opnieuw eiken en haagbeuken als duidelijk herkenbaar relict van de parkaanleg. In *De Pont*, het parkgedeelte beheerd door Natuurpunt, heeft sinds de jaren 1970 een waterpartij met rietmoeras alle kansen gekregen tot ontwikkeling, omgeven door ruigte, struweel en graslanden. Bijzondere aandacht is er voor de bomengroepen die werden aangeplant bij de vorming van de Engelse landschapstuin, de zogenaamde *clumps*. Deze hadden tot doel de zichten te leiden in de tuin tussen open en gesloten delen en werden opgesnoeid teneinde de perspectieven te behouden. Deze bomengroepen zijn vandaag overwoekerd en dichtgegroeid en noodzaken een alternatief beheer. Als laatste zone is de opgehoogde schijnvallei voorzien van een minder waardenvol pioniersbos van schietwilgen en vlieren en erg brandnetelrijk. De bodem bestaat hier dan ook uit een afgedicht vuilnisstort.

Voor elk van de bouwkundige relictten werd een schetsmatig voorstel voor restauratie en beheer in

Jan Pieter Van Bourscheit de Jonge, ontwerp voor de inkompoort, 1723
(© KIK)

het erfgoedplan opgenomen, kaderend in de algemene visie en gekoppeld aan een prioriteiten-evaluatie en een budgetraming. Enkele van deze deelrestauraties zullen na realisatie een bijzonder groot effect hebben op de herkenbaarheid en aantrekkelijkheid van het historische park enerzijds en op de voortgang van het erfgoedstappenplan betreffende het park anderzijds. Elk van de deelrestauraties van bouwkundig erfgoed wordt ook gekoppeld aan een project van park- of landschapsherstel en aan een beheersplan. Zo werd bijvoorbeeld de restauratie van de brug en poort aan de hoofdkom van het park, een ontwerp van Jan Pieter Van Bourscheit uit 1723, in combinatie met de aanpalende ringgracht als bijzonder sprekend startproject naar voor geschoven. Deze natuurstenen brug met smeedijzeren hek is relatief goed bewaard in vergelijking met de andere bruggen, borstweringen en hekwerken die Van Bourscheit voor het park ontwierp. Zo passen beide historische bruggen op de ringgracht eveneens in de visie om eerst de poorttoegangen en bruggen in het park te restaureren om de herkenbaarheid, toegankelijkheid en doorwaadbaarheid te verbeteren. In een latere fase kunnen dan de pijlenbrug en de Venustempel, in combinatie met het herstel van de minutieus vormgegeven boomgroepen en het ruimen van de vijvers deel uitmaken van het herstel van de Engelse landschapstuin. De oranjerie dient als enige herkenbaar gebouw in zijn volle glorie gerestaureerd en kan gebruikt worden door de verschillende verenigingen die in het park actief zijn.

We mogen ook niet nalaten het park in de 21ste eeuw binnen te leiden: het masterplan stelt voor op de plaats van het voormalige koetshuis een onthaalpaviljoen op te trekken waar informatieverstrekking en fietsenstalling kunnen gecombineerd worden met andere ondersteunende functies.

Twee deelprojecten kwamen naar voor in het masterplan als boeiende evenwichtsoefeningen voor ideeënwedstrijden. De ontwikkeling van een cultureel activiteitenplatform op de kasteelruïnes als focusplek van het park, moet gecombineerd worden met de conservatie van de kasteelkelders, die een waardenvol habitat zijn voor vleermuizen. Verder is het theoretisch mogelijk om binnen een ruimer kader van het beekvalleisherstelproject Groot Schijnproject de meanderende loop te herstellen, maar wellicht vormt het behoud en beheer van het afgedicht stort een ecologische uitdaging en een boeiende aanzet tot vernieuwende landschapsinvulling van dit soort verstoorde landschappen.

Deze geïntegreerde aanpak met verschillende toetsingsmomenten met alle belanghebbenden had tot gevolg dat de evidente erfgoedwaarden van het

park bij alle partijen aan belang wonnen en de restauratie ervan dan ook breed gedragen zal worden. Maar tevens leidde ze tot de opmaak van een inzichtelijke zonering van het park wat gedifferentieerd gebruik en beheer toelaat, niet enkel met aandacht voor de cultuurhistorische erfgoedwaarden maar tevens voor een meer hedendaagse gelaagde parkbeleving. De aanpak liet ook toe binnen de algemene visie goed gedefinieerde en overzichtelijke deelprojecten te definiëren die voor de initiatiefnemers haalbaar zijn en stap voor stap de realisatie van een totaalconcept toelaten, terwijl er voldoende ruimte blijft voor herziening en actualisatie.

Partners in het projectteam

Gemeente Schilde: Steven Dietvorst, schepen
Ruimtelijke Ordening en Erik Binon, cultuurconsulent: aanzet en begeleiding opmaak Erfgoedplan
Stramien Structuur & Architectuur: algemene coördinatie, ruimtelijke, stedenbouwkundige en landschappelijke aspecten
Origin Architecture & Engineering en Marieke Jaenen: historisch onderzoek en erfgoedkundige aspecten
Royal Haskoning Consultants, Architecten en Ingenieurs: ecologische studie en beheersaspecten

Marieke Jaenen is bouwhistorica en doceert aan de Master Monumenten- en Landschapszorg van de UA.

Robin Engels is ir. Architect, Msc in Conservation en projectverantwoordelijke bij Origin Architecture & Engineering.

Eindnoten

- (1) JAENEN M., *Tuin- en bouwhistorische studie: Schildehof*, onuitg. studie, 2011.
- (2) BOUSSE A., *Geschiedenis van Schilde*, Schilde, 1982.
- (3) Antwerpen, Rijksarchief: Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde
- (4) BOUSSE A., *op cit.*
- (5) Antwerpen, Stadsarchief: Schepenregister, R.H. 216, II 25 aug. 1545, f° 287, r°-v°.
- (6) BOUSSE A., *op cit.*
- (7) Antwerpen, Rijksarchief: Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde, nr. 91.
- (8) Het neerhof was vaak het lager gelegen gebied voor het kasteel en vertegenwoordigde het dagelijkse leven.
- (9) LE ROY J., *Notitia Marchionatus, Sacri Romani Imperii, hoc est Urbis et Agri Antuerpiensis*, 1678.
- (10) Antwerpen, Rijksarchief: Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde
- (11) *Ibidem*, nr. 892-893.
- (12) *Ibidem*.
- (13) *Ibidem*.
- (14) BOUSSE A., *op cit.*
- (15) Antwerpen, Rijksarchief: Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde, nr. 870.
- (16) *Ibidem*.
- (17) *Ibidem*.
- (18) Antwerpen, Rijksarchief: Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde, nr. 870.
- (19) *Ibidem*.
- (20) De verf werd geleverd of aangekocht in *blaese*, dierenblazen.
- (21) Dit Berlijns blauw wordt ook wel Pruisisch blauw genoemd en is een pigment dat rond 1704 in Berlijn werd uitgevonden.
- (22) Vermiljoen is een rood-oranjeachtig pigment en bestaat uit kwiksulfide.
- (23) Spaans groen of Verdigris (Grieks groen) is een groen pigment gebaseerd op een complex van koper acetaat, koper-oxiden en kopercarbonaat
- (24) Antwerpen, Rijksarchief: Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde, nr. 870.
- (25) *Ibidem*, nr. 870, 205.
Binnen het erfgoed plan werd er geen boomsoortinventaris van de 18de- en de 19de-eeuwse bomen in het Schildehof opgemaakt.
- (26) BLEYS J. en VERMEULEN L., *Laarhof, Kasteel van Reet*, Hoboken, 2011.
- (27) BOUSSE A., *op cit.*
- (28) VANDEPERRE N., *Chinoiserie: de gedroomde stijl*, in *Vreemd gebouwd, westerse en niet-westerse elementen in onze architectuur*, Antwerpen, 2002.
- (29) Antwerpen, Rijksarchief: Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde, nr. 378.
- (30) BOUSSE A., *op cit.*
- (31) Het kasteel van Seneffe werd in de tweede helft van de 18de eeuw ook gebouwd in blauwe hardsteen uit Feluy.
- (32) Antwerpen, Rijksarchief: Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde, nr. 25, 21.
- (33) *Ibidem*, nr. 870.
- (34) Deze Bremersteen wordt nu Buckeberger of Obernkirchersteen genoemd. Deze witte natuursteen werd in de 18de eeuw vooral in de Noordelijke Nederlanden gebruikt.
- (35) Antwerpen, Rijksarchief: Y1/040, Archief van de familie van de Werve en van Schilde, nr. 870.
- (36) *Ibidem*.
- (37) VAN LANGENDONCK L., *Het hotel van de Werve de Schilde in het Antwerpse Kipdorp (circa 1783)*, in *Vreemd gebouwd, Westerse en niet-Westerse elementen in onze architectuur*, Antwerpen, 2002.
- (38) *Ibidem*; BOUSSE A., *op cit.*
- (39) VAN LANGENDONCK L., *op cit.*
- (40) BOUSSE A., *op cit.*
- (41) Op zich is het opmerkelijk dat de baron, die volgens de geschiedschrijving zoveel voor Schilde deed en aan Schilde gaf, niet zorgde voor lokale werkgelegenheid bij de verbouwing van zijn kasteel.
- (42) Schilde, Archief Heemkundige kring Scilla, Archief Baron van de Werve.
- (43) *Ibidem*.
- (44) *Ibidem*.
- (45) De doorzichten op de prentbriefkaarten van de Heemkundige Kring Scilla werden op een contemporain plan uit 1880 aangeduid. Wat er op de afbeeldingen te zien is en wat er op het plan staat, komt goed met elkaar overeen. Hieruit kan er verondersteld worden dat de aanleg van de tuin eruitzag als op de kaart en kan de kaart als een belangrijke bron gebruikt worden.
- (46) BOUSSE A., *op cit.*
- (47) *Ibidem*.
- (48) Schilde, Archief Heemkundige kring Scilla
- (49) Bosbeheerplan Schildehof, Provinciaal Instituut voor Hygiëne: Natuurcel 2006.
- (50) Gemeentearchief Schilde dossier: bouwen van terras in Gemeentepark 1973/39.
- (51) Bosbeheerplan Schildehof, Provinciaal Instituut voor Hygiëne: Natuurcel 2006.
- (52) Gemeentearchief Schilde, bouwen van een natuureducatief paviljoen 1981.
- (53) *Tussen hemel en aarde. Beelden in het Schildehof*, tent. cat., Schilde, 2003.